

---

a visszavonás visszavonása

HANS MAYER

Az eset — felülről nézve — kicsit furcsa. Egy világhírű gondolkodó 1967-ben szerte az egész világon élő olvasói és tanítványai unszolására hosszú vonakodás után elhatározza a saját könyvével kapcsolatos eljárás újrafelvételét. Lukács György „Tanulmányai a marxista dialektikáról” 1923-ban jelentek meg. A könyv címe: „Geschichte und Klassenbewusstsein”. Wieland Herzfelde kommunista író és kiadó adta ki a Malik-Verlagnál, ki ma Kelet-Berlinben él. Ami a dolgot még furcsábbá teszi, hogy Herzfelde név szerint kiállt a költőnő, Else Lasker-Schüler „A Malik” című könyve mellett.

Aki a nagyon ritka első kiadást kézbe veszi, megtudja, hogy ez a „Kis forradalmi könyvtár” 9. kötete. A sorozat többi kiadványa megvallotta rokonszenvét az októberi forradalommal és a fiatal szovjet álmossal kapcsolatban. Az első kötet Szinovjev egyik Lenin-tanulmánya volt. A negyedik kötethez Herzfelde barátja, George Grosz szállította a provokatív rajzokat „Az uralkodó osztály arca” címmel. Ezekhez csatlakozott aztán a magyar filozófus és irodalomtudós cikkgyűjteménye, ki a világháború előtt Heidelbergben egy ideig Stefan George befolyása alatt állt és korán kapcsolatba került Max Weberrel és Thomas Mann-nal.

Csakhogy Lukács a világháború alatt mélyen megváltozott, egyébként részben Ernst Blochhal együtt, részben már szellemi ellentétben vele. Bloch szintén a legendás heidelbergi körhöz tartozott. Lukácsnak és Blochnak a világháború, a forradalom és a háború utáni időszak mindannyi alkalom volt a polgári gondolkodás meghaladására és a marxizmus komoly tanulmányozásának megkezdésére. Lukács a „Történelem és osztálytudat”-tal kifejezetten visszavonta korai időszakának klasszikus és neoromantikus tanulmányait. Mostantól kezdve semmi más nem volt érvényes, csak ez: fejtegetés a legalitásról és illegalitásról, Rosa Luxemburg és Lenin ellentétéről, az orosz forradalomról, a proletár osztálytudatról és azokról a kritériumokról, amelyek az „ortodox marxizmust” megkülönböztetik a „szociáldemokrata” gondolkodás minden formájától.

Az 1922-ben írt előszó szerint Lukács teljesen biztos volt a dolgában: „Mert a feladat... Marx módszerének lényegét megérteni és helyesen alkalmazni, de semmiképp sem az, hogy valamilyen értelemben »kijavítsuk«”.

Persze a könyv megjelenése után azt kellett tapasztalnia, hogy kortársai között a vezető kommunisták, főképp Oroszországban, kifejezetten épp azt vitatták el tőle, hogy Marx tanítását helyesen magyarázza és a politikai gyakorlat számára alkalmazhatóvá tette. Akkoriban Lukács mint magyar forradalmár gyakorlatilag már kudarcot vallott. Magyarországon távollétében halálra ítélték és tulajdonképp 1945-ig, Budapestre való hazatéréséig állandóan emigrációban élt: Bécsben, hol előbb Thomas Mann közbenjárása megakadályozta kiadatását, majd Németországban, és 1933 után a háború végéig a Szovjetunióban.

Gondolkodásának új szakasza másodszer kényszerítette Lukács Györgyöt arra, hogy kifelé és önmaga előtt egyaránt önkritikával „visszavegye” műveit. Korai esztétikai írásainak elutasítását az ünnepélyes visszavonás követte, miután a Kommunisták Internacionálé vezetői élesen támadták a „Történelem és osztálytudat” című könyvének filozófiáját és politikáját. Lukács megvált ezektől a gondolatoktól; könyvének első kiadása az egyetlen maradt. Egy gondolkodó borzasztó módon ítélte el saját könyvét: mintegy ki akarta zárni a könyvek világából. Az első kiadás viszonylag kicsi volt. Ha nem követi új, fel lehetett tételezni, hogy a kényes szövegeket hamar elfelejtik.

Bizonyára ez volt a szándék, hiszen Lukács akkoriban — és lényegében ma is — az 1923-as gondolatmenetet filozófiailag kérdésesnek, politikailag végzetesnek tartotta ill. tartja. Úgy látszott, hogy a régi zsidó mondás, melyet egyszer Heinrich Heine is mint átkot idézett egyik versében, most egy könyvnek szól: „Nem szabad gondolni rá!”

Ebből nem lett semmi. A Malik-Verlagnak ez a kötet a világhírű könyvvé vált, melynek szellemi hatását fel sem lehet mérni. 1928-ban, mikor először vettem részt Kölnben egy „Marxista Diákcsoport” munkaközösségén (tagjainak nagy részét röviddel később kizárták az NKP-ből), az idősebb és tájékozott diáktársak mellékesen Marx, Engels és Lenin írásait ajánlották — Sztálinét azonban nem — és nagy nyomatékkal Lukács aránylag olcsó, sárga papírkötésű művét 1923-ból. A legközelebbi könyvkereskedésbe mentünk, hol még kapható volt. A könyv igen komplikáltnak tűnt, de hát átrágtuk magunkat a marxista gondolkodó szívós prózáján. Nem minden elégtétel nélkül állapította meg Lukács 1967-ben: „Ily módon a Történelem és osztálytudat mély hatást váltott ki... a fiatal értelmiségben; egész sor jó kommunistát ismerek, kiket épp ez nyert meg a mozgalomnak.”

A helyzet egyre különösebb lesz. Az újabb szellemi fejlődésben tényleg alig van még egy könyv, melynek története hasonlóan ellentmondásos lenne. Egy politikai és ideológiai oldalról megtámadott kommunista eretnek könyve ez; a saját szerzője mondta ki rá az átkot, s mégis kiválóan hatásos, éspedig nem az eretnekség értelmében, hanem eredeti rendeltetésének betöltése által: a polgári és a szociáldemokrata-reformista olvasókat megnyerni a marxizmusnak és leninizmusnak.

Theodor W. Adorno, ki hasonlóképp nem tagadhatta, hogy érezte a „Történelem és osztálytudat” befolyását, 1958-ban polémikus fejtegetést közölt a késői Lukácsról, mely olyan dühös volt, mintha Heideggernek

kellett volna ismét nekirontani. Adorno Lukács visszavonását egy kommunista funkcionárius pusztá megalázkodásának tartotta. Ez éppoly igazságtalan volt az indítékok megítélésében, mint amilyen téves magát a dolgot illetően. Ennek felismeréséhez persze arra volt szükség, hogy Lukács, ki 1956-ban újra kudarcot vallott a politikában, most végre megkezdje az eljárás újrafelvételét a „Történelem és osztálytudat” ügyében. Ez 1967-ben történt: 44 év eltelte után. Sőt azt is kérdezhetjük, hogy vajon nem általános amnesztiáról van-e szó. Lukács ugyanis ezúttal megengedte minden korábbi írásának újranyomását, még indulásának esszéit is. Az összkiadással lehetővé kell válnia újraolvasásuknak és ellenőrzésüknek. És most egy 736 oldalas gyűjteményes kötetben más száműzött Lukács-munkákkal együtt a „Történelem és osztálytudat” is a napvilágra kerülhetett. Ez egy kicsit a foglyok fellépésére emlékeztet a „Fidelio”-ban.

Mégsem amnesztia ez, hanem a per újrafelvétele. A budapesti Belgrád rakpart nagy öregje, kinek Frankfurt városa joggal ítélte oda a Goethedíjat (kinek, ha nem neki?), az új kiadást 30 oldalas előszóval bocsátotta útra, mely az új szabadságba vezet. Mint saját ügyének szerzője és bírója itt „történelmien” nézi magát, a tisztelt ideálok, Goethe és Thomas Mann mintájára: leszámolás önmagával, az egykori hibák relativizálása oly módon, hogy igyekszik ezeket a kutatás akkori helyzetéből megérteni, s végül intés az olvasóknak, nehogy túlságosan hagyják magukat befolyásolni a gondolatmenetek által.

Ezekután nyitva marad a kérdés, hogy akkor az új kiadás (eltekintve a pusztán filológiai szempontoktól) megéri-e egyáltalán a befektetést. Nos, mindenkinek igaza volt, akik hosszú idő óta unszolták Lukácsot, hogy vonja vissza egykori visszavonását. Alig van egyetlen időszerű diszkusszió a kapitalizmus és szocializmus mai távlatairól, a polgári és marxista gondolkodásról, a hamis és helyes tudatról, önelidegenedésről és a kultúra áruilegéről, melyeket ne Lukács György és ez a könyv vetett volna fel először.

Még az a látszólag oly ostoba és csupán filológiai kérdés is, melyet Lukács akkoriban érintett s az új előszóban másképp válaszolt meg, mint 1923-ban, hogy ti. Friedrich Engels tévedett-e, mikor a dialektika elveit nem csupán az emberi társadalomra akarta alkalmazni, hanem a természetre is. még ezt a kérdést is újult hévvel vitatta pár évvel ezelőtt, — úspedig Párizsban Sartre és Garaudy a szakemberek hatalmas tömege előtt. Sartre itt Lukács 1923-as álláspontját, ellenfele, ki akkor még hivatalosan kommunista volt, Lukács mai álláspontját képviselte.

Lukács később még kétszer gyakorolt hivatalos önkritikát. Először 1933-ban, mikor a Szovjetunióba emigrált. Itt mindenesetre megvolt a lehetősége, hogy a jogi és párt-törvényhatóságtól viszonylag háborítatlanul könyvet írjon az ifjú Hegelről, Balzacról, Goethéről, a 18. és 19. század német irodalmáról. Innét hatott nagy mértékben oly írókra, mint Becher és Anna Seghers. Moszkvából indította támadásait a késő polgári „dekadencia” ellen, nem utolsósorban az expresszionizmus ellen. Ezzel új vitába sodródott: Blochhal és Brechtel.

Csak ezt a moszkvai önkritikát és az utolsót, a budapestit a 40-es évek végéről nevezi egy kicsit becsmérően „belépőjegynek a további partizánharchoz”, — ismét Heinét idézte, aki a kereszténységre való áttéréséről azt mondta, hogy ez „belépőjegy az európai kultúrába”.

Egyébként 1956-ban az akkor 71 éves Lukács, a Nagy-kormány kultuszminisztere megélte a romániai deportációt, végül is azonban lényegében bántatlanul térhetett vissza Budapestre, hol hivatalos részről agyonhallgatták, de nem gyakorolt többé önkritikát. Ebből következik, hogy — Adorno tézisével szemben — valóban mily komolyan gondolta ez a kommunista az egyetlen visszavonását, ti. a „Történelem és osztálytudat” elutasítását.

Ennek ellenére ma, az eljárás újrafelvétele és a visszavonás visszavonása után is megmarad egy feloldhatatlan maradék-tétel. Erről sem feledkezett meg a szerző „elnyűhetetlen gondolatereje” (Adorno). Az 1967-ben írt előszóban maga teszi szövé: „Ha olyan nyilvánvalóan igazam volt, mint ahogy az volt, és mégis oly világos vereséget szenvedtem, akkor gyakorlati-politikai képességeimben komoly problematikának kellett lennie. Ezért vonulhattam ettől kezdve vissza a politikai pályától és ismét összpontosíthattam magam az elméleti tevékenységre.”

De vajon az elmélet és gyakorlat ilyen szétválasztását még „ortodox marxizmusnak” lehet-e nevezni?